

ZİYA GÖKALP'TA DİYARBAKIR DİYARBAKIR'DA ZİYA GÖKALP

Şevket BEYSANOĞLU

«... Ben burada kendimi Diyarbakir'de sanıyorum. Fis-Kayası gibi yüksek mevkideyiz. Karşımızda deniz tıpkı İstanbul'un Haliç'i gibi karanın içine girmiş. Bu deniz bir ırmak kadar ince; Diyarbakir'deki Çay'ı andırıyor. Irmağın ötesinde bir köy var ki Kıtırbıl'a benzer. Sabah, akşam köylülerle hayvan sürüleri bu denizi ayaklarıyla geçerler. Görüyorsun ya, deniz değil, âdetâ bir ırmak... Diyarbakir'den Kıtırbıl'a nasıl geçilirse, bu taraftan da karşı yakaya öyle geçiliyor. Yalnız burada kelek yok. Felek yalnız onu unutmuş. Karşı yakanın sağ tarafında bir köy var ki Diyarbakir'in Sa'dî-Köyü'ne benzer. Sol taraftaki köy de Sünbüllü'yü andırır. Hâsılı karşımda Dicle'yi, Bostanları, Kıtırbıl'ın arkasındaki yamaçları görüyorum. Sanki Fis-Kayasının üstündeyim. Bulduğumuz yer böyle... Etrafıma baktıkça Diyarbakir'i, oradaki evimizi, evimizdeki eski bahtiyarlığımızı hatırlıyorum. Bu bayram hürmetine inşallah yine o günlere kavuşuruz, sevgili Vecihe'm!»⁽¹⁾.

28 Ocak 1919'da tutuklanıp 26 Mayıs 1919'da Malta'ya sürülen Ziya Gökalp, eşi Vecihe Hanım'a Mondros'tan postaladığı 1 Eylül 1919 günlü mektubunda, çok sevdiği, doğup büyüdüğü, baba yurdu, tarih ve kültür kenti Diyarbakir'a olan özlemini böyle ifade eder.

Ziya Gökalp'ın özlemini duyduğu Diyarbakir'deki bu haya-

(1) Fevziye Abdulah Tansel, Ziya Gökalp Külliyyatı — II. Limni ve Malta Mektupları, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1965, s. 2.

tını çocukluk ve hazırlanma çağını bir yana bırakırsak — iki döneme ayırabiliriz: 1898 - 1910 ve 1921 - 1923 dönemleri.

I. 1898 - 1910 dönemi

1894 senesinde Diyarbakır l'dâdî-i Mülkisi'nden tasdikname alan Ziya Gökalp, yüksek öğrenim için İstanbul'a gitti. Müsabaka imtihanını vererek Mülkiye Baytar Mektebi Âlisi'ne girdi. Çünkü, yalnız bu okul parasız yatılı öğrenci alıyordu. Ziya, bir taraftan bu okula devam ederken diğer taraftan hürriyet ve meşrutiyet için çalışan gençlerle temas imkânlarını aradı. Daha Diyarbakır'da iken Dr. Abdullah Cevdet'ten, tıbbiyelilerin girişimleriyle hürriyet ve meşrutiyeti elde etmek için bir gizli cemiyetin kurulmuş olduğunu ve bir ihtilâl hareketinin hazırlanmakta bulunduğunu öğrenmişti. Dr. İbrahim Temo ve Diyarbakırlı Dr. İshak Sükûti ile görüştü ve bunlar aracılığıyla cemiyete alındı (2). Ziya, bu okulda üç yıl okudu. Şüpheli faaliyetleri dikkati çekmişti. 1898 yılı yaz tatilini memleketinde geçirmek üzere Diyarbakır'a döndü. Arkadaşları Vali Halid Bey'le mücadele halindeydiler. Vali, keyfi davranışları ve haksız tutumuyla halkın nefretini kazanmıştı. İstibdat idaresinin temsilcisi olarak biliniyordu. Ziya Bey de bu mücadeleye katıldı. Vali hakkında çeşitli şikâyet telleri çekildi.

Vali, Ziya ve arkadaşlarının istibdat idaresi aleyhindeki gizli çalışmalarından kısmen haberdardı. Kalplerinin hürriyet ve meşrutiyet aşkıyla çarptığını, bu imanlı ve idealist gençlerin geceleri Ziya Bey'in evinde ve gündüzleri bazen Şeyhanlızade Mehmet Mihri veya Attarzade Hakkı Beylerin dükkânlarında toplandıklarını ve yasaklanmış bir takım yayınları getirterek gizlice okuduklarını biliyordu. Yapılan şikâyetlerin bir tertip eseri olduğunu ispat ve onlardan öç almak için Mâbeyn'e jurnal etti. Haklarında soruşturma açtırarak evlerini, dükkânlarını arattı. Bazı yasaklanmış yayınlar ele geçirildi. «Ellerinde bulunan evrak-ı muzırırayı hükûmet-i seniyyeye teslim etmeyerek yedlerinde hıfz ile yekdiğere teâtî eyledikleri» sabit görülerek 14 Temmuz 1898'de tutuklandılar (3).

(2) Dr. İbrahim Temo. *İttihat ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü ve Hizmet-i Vatanı ve İnkılâb-ı Millîye Dâir Hâtıralarım*, Romanya, Mecediye 1939, s. 246.

(3) Şevket Beysanoğlu, *Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı*, İstanbul 1956, s. 154.

Ziya ve arkadaşlarının bu suçtan ötürü ne kadar tutuklu kaldıklarını tesbit edemedik. Yalnız bir süre sonra Diyarbakır Bıdayet Mahkemesi Ceza Dairesince serbest bırakıldıkları ve muhakemelerinin tutuksuz olarak sürdürüldüğü bilinmektedir.

Ziya Bey, serbest bırakılınca tekrar İstanbul'a gitti. Vali Halit Bey, kendisini Sultan Abdülhamid'e ihbar ve tanzim eylediği evrakı Mabeyn'e postalamış olduğundan, İstanbul'a varır varmaz yeniden tutuklandı. Yargılanarak bir yıl hapse mahkûm oldu. KÜÇÜK MECMUA'da yayımlanan «Pirimin Vasiyeti» yazısında bu olaya değinen Gökalp, 1316 (m. 1900) senesinin on ayını Taşkışla'da geçirdiğini, sonra, Mehterhane'ye ve buradan da Zaptiye Tevkifhanesi'ne naklolunarak zabıta gözetimi altında bulundurulmak üzere Diyarbakır'a gönderildiğini yazar ⁽⁴⁾.

Diyarbakır'a dönen Ziya Gökalp, amcası Hacı Hasip Efendi'nin kızı Vecihe Hanım'la evlendi (29 Aralık 1900.) Önceleri kendisini tamamiyle okumaya verdi. Bu dönem çok uzun sürmedi. Yeniden siyasî faaliyetlere girişti. Bir yandan Diyarbakır'da bulunan siyasî sürgünlerle ilişki kuruyor, öte yandan İstanbul ve Avrupa'daki hürriyet ve meşrutiyetçi kuruluşlarla muhabere ediyor, bu gizli derneklerin istibdat aleyhine çıkardıkları yayınları getirterek arkadaşlarına okutuyordu. Bu arada, Diyarbakır'ın sosyal ve kültürel sorunlarına, ticarî ve ekonomik hayatına değinen araştırmalarını DİYARBEKİR GAZETESİ'nde yayımlamaya başladığını, bazı görevler aldığını görüyoruz ⁽⁵⁾.

Köyleri sık sık talan eden, bu soygun ve şiddet hareketleriyle halk üzerinde korkunç bir baskı havası yaratarak bölge ticaretini felce uğratan Hamidiye Alayları'na karşı Ziya Gökalp ve arkadaşlarının halkı uyarmaları sonucu 1905 ve 1907 yıllarında telgrafhanenin işgal edilerek bunların tenkili için gösterilen tepki ve direniş, Diyarbakır tarihinin önemli olaylarından ⁽⁶⁾. Ziya Gökalp'ın ilk baskısı 1908 yılında yapılan Şakî İbrahim Destanı bu olayları özetle anlatır ⁽⁷⁾.

(4) Küçük Mecmua, sayı: 19, s. 1 v.d.

(5) Bu yazılar için bkz.: Ziya Gökalp, Makaleler: I, Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları: 12, II. Seri: 1; aldığı görevler için bkz.: Ali Nüzhet Göksel, Ziya Gökalp'ın Neşredilmemiş Yedi Eseri ve Alle Mektupları, İstanbul 1956, s. 73 v.d.

(6) Bu olaylar için bkz.: Şevket Beysanoğlu, a.g.e., s. 70 v.d., 149 v.d., 164 v.d.

(7) Bakınız: Ziya Gökalp, Şakî İbrahim Destanı ve Bir Kitapta Toplanmamış Şiirler, Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları, I. Seri: 1.

23 Temmuz (R. 10 Temmuz 1324) 1908'de Meşrutiyet'in ilanı Diyarbakır'da büyük bir heyecanla karşılanmıştı. Hürriyet adına nümayişler yapılıyordu. Bunların başında Ziya Bey vardı. Ziya Bey'in daha önceleri bazı ülkücü arkadaşlarıyla gizli olarak kurduğu Cemiyet birkaç gün sonra **Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti Diyarbakır Şubesi** olarak meydana çıktı.

Ziya Bey, gençleri, yeni açılan İttihat ve Terakkî Kulübü salonunda veya Millet Kiraathanesi'nde toplar, yaptığı konuşmalarda onlara hürriyet, adalet, uhuvvet kavramlarını izah eder, istibdadın fenalıklarını, yeni rejimin yararlarını anlatırdı. Diğer taraftan, kendi teşvik ve desteğiyle Mirikâtibizade Şükrü (Ase-na) Bey'in çıkarmağa başladığı PEYMAN gazetesinde çeşitli takma adlarla yayınladığı yazılarda, tekkelerin, medreselerin ıslahını, aşiretlerin çıkarılacak bir tüzükle yeni bir düzene sokulmasını, köylülerin, bey ve ağaların zulüm ve tahakkümünden kurtarılmasını öneriyor, çıkış yollarını gösteriyordu. Ayrıca, yüklenmiş olduğu Diyarbakır, Van, Bitlis illeri parti teşkilâtını denetleme görevini yürütmeye çalışıyordu.

İttihat ve Terakkî'nin 2. büyük kongresinin 5 Eylül 1325 (18 Eylül 1909) tarihinde Selânik'te yapılacağı anlaşılınca, bu genel kurul toplantısına Diyarbakır delegesi olarak seçilen Ziya Bey, 6 Eylül 1909 Pazartesi günü Diyarbakır'dan ayrıldı.

Bu kongrede Genel Sekreterlik yapan Tefvik Rüştü Aras'ın hatıralarına nazaran, Mustafa Kemal (Atatürk) ile Mehmet Ziya (Gökalp), kongrenin en çok dikkati çeken delegeleri olarak faaliyet göstermişlerdir. (**Bellekten**, sayı: 150, s. 269).

Ziya Bey, bu kongreye katıldıktan sonra İstanbul'a gitti. Darülfünun (üniversite) İlm-i Ruh muallimliği vekâletine atandı ise de eline geçen altı yüz kuruş maaşla geçinemeyeceğini ileri sürerek bu görevden istifa etti. Bu defa Ziya Bey'i Diyarbakır Vilâyeti Maarif Müfettişi olarak görüyoruz (18 Temmuz 1910). Bu görevle Diyarbakır'a dönen Ziya Bey'in burada kaç ay kaldığını bilmiyoruz. Ancak, aynı yıl Selânik'te toplanan İttihat ve Terakkî Partisinin 3. Büyük Kurultayına Diyarbakır delegesi olarak katıldığı ve bütün delegelerin saygısını kazanarak Merkez-i Umûmî Azalığına seçildiği bilinmektedir⁽⁶⁾.

(6) Kâzım Namî Duru, **Ziya Gökalp**, İstanbul 1949, «Önsöz».

II. 1921-1923 Dönemi

Londra Konferansı'nda, İngiliz esirleriyle Malta'daki Türklerin değiştirilmesi konusunda bir anlaşmaya varılınca, Ziya Gökalp da bazı arkadaşlarıyla birlikte yurda döndü (19 Mayıs 1921). Sonra ailesiyle birlikte Ankara'ya gitti (13 Haziran 1921). Uluçanlar mahallesinde kendisi için tutulan kiralık eve yerleşti. Millî Eğitim Bakanlığı Telif ve Tercüme Hey'eti'ne alındı. Fakat bu iş, geçimini sağlamaktan uzaktı. 1921 yılı Sonbaharında Diyarbakır'a geldi.

O sıralarda Diyarbakır'da halk büyük bir bunalım içindeydi. Geçim derdi, istikbal endişesi, işsizlik, çeşitli akımlar, söylentiler bu bunalımı daha da arttırıyordu. Bir yazısında o günleri canlandıran rahmetli Ali Nüzhet Göksel diyor ki:

«Hatırlıyorum, Gökalp'ın Diyarbakır'a geldiği gündü. Biz birkaç arkadaş onu ziyarete, evine gitmiştik. O, orada dereden tepeden konuşulanları dinler gibi yüzlerimize bakıyor, fakat, hakikatte derin bir düşünceye dalmış bulunuyordu. Hiç konuşmuyordu. Nihayet kalabalık dağıldı. Orada biz birkaç genç arkadaş kalmıştık. Ben, memleketin içinde bulunduğu buhranlı durumdan söz açtım. Halkın istikbal endişesiyle çırpındığını ve gelecek günlerin yüklü olduğu felâketli âkibetten kurtulmak çaresinin bulunup bulunmadığını sordum. Gökalp, bize, yakında kurtulacağımızdan bahsetti: İçinde bulunduğumuz içtimaî ve siyasî buhranın geçeceğini, Türklerin her felâket zamanlarında, tarihin gösterdiği gibi, millî seciyenin büyük bir adam tarafından temsil edildiğini ve Türk milleti o rehberin arkasında yürüyerek selâmete çıktığını; şimdi içinde bulunduğumuz buhranın da bir bozkurt gibi milletin şahlanan iradesini nefsinde tecesüm ettiren Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal'in bizi mes'ut günlere kavuşturacağını söyledi.

Bütün o ağır şartları yaşayan bir memlekette konuşan bu adam, bize nelerden bahsediyordu? Fakat, onunla temaslarımız arttıkça, bizimle konuşan bu büyük adam bir veli gibi, bir peygamber gibi bizi kendine ve söylediği fikirlere inandırdı. Gökalp, kendisiyle her görüşene aynı inanı aşıladı. Böylece kurtuluş imanı ve yaşama sevinci ondan bizlere, bizden de bütün memleket'e yayıldı. Ziya Gökalp'la artık çeşitli ideolojiler, kör ve karanlık şüpheler ortadan kalktı. Onların yerine millî heyecan, millî

galeyan kaim oldu. Artık biz de onun gibi düşünüyor, onun gibi duyuyorduk: Türk yurdu düşmandan kurtulacak, eskisinden daha hür, daha mesut yaşayacaktık. Artık hepimiz rahat ve mesut bir vatan üstünde yaşamanın saadeti içindeydik.»⁽⁹⁾.

Gökalp bununla yetinmedi. Malta'da yaptığı gibi, burada da felsefe, sosyoloji, Türk Medeniyeti Tarihi ve günün meseleleri üzerine konferanslar vermeğe başladı. Öğretmenler, subaylar, memurlar ve memleketin aydın gençlerinin bu konferanslara gösterdikleri ilginin büyüklüğü karşısında, bunu «**Gece Dersleri**» şeklinde devam ettirdi. Gençleri, başıboşluktan kurtarmak için bir «**Gençlik Derneği**» kurdurdu. Fikirlerini bütün yurt sahına yaymak ve Millî Mücadele'yi desteklemek, yapılacak devrimleri önermek için **KÜÇÜK MECMUA** isimli haftalık bir dergi çıkarmaya başladı. Dernekte toplanan gençlerden ve öğretmenlerden faydalanarak folklor ve etnoğrafya malzemelerini derlemeye koyuldu. Halk türkülerini notaya aldırdı. Bizzat derlediği halk masallarını, halk âdet ve inançlarının bir kısmını bu dergide yayınladı. Kısa sürede elde edilen malzeme ile Diyarbakır'da bir **Etnografya Enstitüsü** ve bir **Arkeoloji Müzesi** tesisine çalıştı. Fuat Köprülü'ye yazdığı 8 Ağustos 1922 tarihli mektubunda bu tür çalışmaları hakkında şu bilgiyi verir:

«... Burada halk masallarını topluyorum; bazılarını **Küçük Mecmua**'da göreceksiniz. Lisan hususunda ilmî usûle tamamiyle riayet mümkün olamıyor; çünkü, iyi bir masalcı bulamadım. Folklor'un halk itikatlarına ait kısmını da toplayacağım. Diyarbakır'ın eski şarkılarını terennüm edebilen yaşlı hânendelerden eski besteleri nota ettiriyoruz. İstanbul'da tab'ı kolay olursa, millî musikimize esas olacak olan bu halk nağmelerinin notalarını göndereyim.

Bundan başka, buradaki Türk, Kürt ve Arap aşiretlerine dair etnografik tetkikat da yapıyorum; bu çalışmalardan Diyarbakır'e mahsus küçük bir etnografi enstitüsü meydana gelecek. Bazı arkadaşlar da, Diyarbakır'in arkeolojisi ile meşgul. Bir taraftan da bir arkeoloji müzesi tesis etmek üzereyiz. Diyarbakır,

(9) Ali Nüzhet Göksel, **Ziya Gökalp'ın Malta Dönüşü Çeşitli Faaliyetlerinden: Gece Dersleri, Gençlik Derneği ve Küçük Mecmua**, **KANRA-AMİD** dergisi, sayı: 1, Eylül 1956, s. 135.

arkeoloji ve mimarî noktai nazarından çok zengin bir yerdir...»⁽¹⁰⁾.

Kuruluş hazırlıkları Ziya Gökalp zamanında başlayan Arkeoloji Müzesi, resmen, ancak, 1934'te hizmete açılabilmiştir. Etnografya Enstitüsünün bir kısım malzemesi bu müzeye devredilmiş, bir kısmı da Gökalp'in ayrılmasından sonra bazı şahıslarca götürülmüştür.

Diyarbakır'da Ziya Gökalp

Diyarbakır'da da Ziya Gökalp'a, bu aziz hemşehrilerine karşı derin ve sonsuz bir sevgi ve saygı vardır. O'nun genç sayılabilecek bir yaşta, 25 Ekim 1924'te ölümü, bütün yurttta olduğu gibi, Diyarbakır'da da günlerce süren büyük bir üzüntüyle karşılanmıştı. Ölümünün her yıldönümünde anılır. İlkokullardan ve liselerden biri onun adını taşır. Doğup büyüdüğü babaevi doğumunun 80. yıldönümüne rastlayan 23 Mart 1956 günü yapılan büyük bir törenle müze haline getirilmiştir. Şehrin en modern bulvarına, günlük gazetelerden birine onun adı verilmiştir. Sık sık tertiplenen **Ziya Gökalp Kültür Haftası**'na tanınmış bilim adamları, araştırmacılar davet edilerek onu çeşitli yönleriyle tanıtıcı konferanslar verdirilir, açık oturumlar, seminerler, sympozyumlar düzenlenir.

1974'te kurulan **Ziya Gökalp Derneği**, onun bir anıtını dik-tirmenin çabası içindedir. Bu derneğin yayın organı olan **Ziya Gökalp Dergisi**, ünlü yazar ve araştırmacıların bu büyük fikir ve bilim adamıyla ilgili yazılarıyla doludur. Doğumunun 100. yıldönümü nedeniyle 1976 yılı, **Ziya Gökalp Yılı** olarak ilân edilmiş, hazırlanan geniş bir programla Diyarbakır'ın çeşitli kültürel faaliyetler merkezi haline getirilmesi planlanmıştır.

⁽¹⁰⁾ Fevziye Abdullah Tansel, **Ziya Gökalp Küliyatı — II. Limni ve Malta Mektupları**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1965, s. XXVI - XXVII.

23
MART
Perşembe
1972
Yazı İşleri Müdürü
Talat POLAT

Mücadele

(Günlük Siyasi Tarafsız Gazete)

(Pazar'dan başka hergün çıkar) Adres : Lac. Cad. Değer Apt. 5/1 Diyarbakır.
YIL : 8 - SAYI : 3488 - Temis Tarihi : 28 Mayıs 1962 - TİC. : 2166 Haberleşme : 3521

Diyarbakır
Gazeteciler
Kültür-Sanat
odası Sahibi :
Hikmet
KABULIOĞLU

Büyük Türk Düşünür ve Sosyoloğu

Ziya Gökalp Bugün Anılıyor

Umumi Neşriyatı
İfken idare eden
AVUKAT
TURGUT ARTUÇ

Diyarbakır

Sahip
Ve
Başyazarı
T. Cahit Çubukçu

İçkale
Pazar'dan başka günlük çıkar siyasi gazetedir
- TEMİS TARİHİ 28-Ağustos-1962 -

No: 4869 23 - MART - 1956 CUMA (5 Kuruş)

Gökalp Müzesi Bugün Törenle Açılıyor

SAHİBİ
SEHRAZAT BATURAY
YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Nejat Baturay
Dünyâ BASILDIĞI YER
ZİYA GÖKALP MATBAASI
DIYARBAKIR
Telefon : 1578 P.K. 67

ZİYA GÖKALP

Pazar hariç hergün çıkar

25 EKİM 1963
Cuma
İDARE YERİ
İnönü Caddesi Uğur Sokak
No. 54-A
Fiyatı 25 Kuruştur.
Yıl : 6 Sayı : 1604

ADIMIZ ÜNİVERSİTEMİZ OLACAKTIR

ZİYA
GÖKALP
Bugün, ölümünden
39 yıl geçen büyük
mütellak Ziya Gökalp'i
anırken, bu müddet i-
çinde vatanımızda ne

Bugün, Ölümünün 39. Yıldönümünde Hemşehrimiz
ZİYA GÖKALP Anılacak
Bu Mü nasebetle Bütün

Milli Hâkimiyet

DAİMA HAK ve HALK HİZMETİNDE

Diyarbakır Cumhuriyeti Editör: Dr. Adnan
BAHİELİ
Hikmet Hamsaoğulları
Yaz İşleri Müdürü
KATA KURUM
PERŞEMBE
23
MART - 1972
Yıl: 2 Sayı: 617

Muzaffer İzzet Paşa Caddesi No. 56 - Diyarbakır - TLF : 21 27
Inönü Caddesi No. 47 -49 - Diyarbakır - TLF : 17 39

Ziya Gökalp Kültür Haftası bugün başlıyor

Vali Karasarlıoğlu'nun titizlikle

Ziya Gökalp'ia İlgili Bazı Diyarbakır Gazeteleri